

resultat, at både historikere og political scientists har stillet sig afvisende, men for Rémonds vedkommende er eksperimentet lykkedes. Hans emne præsenteres med forbilledlig klarhed: hans af Pierre Renouvin tydeligt inspirerede behandling af »les forces profondes« og hans generaliserende fremstillingsform udarter på intet punkt til skematisk tørhed, men modificeres og justeres uafbrudt ved konfrontationen med det konkrete begivenhedsforløb. Bogens styrke ligger i dens komposition og i dens vurderinger; derimod bringer den i følge sagens natur – den er skrevet som lærebog for de franske universitetsstuderende – ikke meget nyt stof. Man kunne måske også rette en kritik imod en disposition, der lader den større halvdel af bogen koncentrere sig om de fem egentlige revolutionsår, hvilket har medført en noget stedmoderlig behandling af især direktorie- og kejsertiden.

Bogen har – især for fransksprogede værkers vedkommende – en udmærket og behageligt selektiv bibliografi, og dens rige udvalg af illustrerende kildesteder gør den til et særdeles nyttigt orienteringsværk. Rémonds bog er den bedste håndbog i denne periodes franske politiske historie, der for øjeblikket er på markedet.

JOHNY LEISNER

The Travel Diaries of T. R. Malthus. Edited by PATRICIA JAMES. Cambridge University Press, for the Royal Economic Society, 1966. xvi + 316 s. Ill. 45 sh.

Da Robert Malthus 1803 udsendte anden og stærkt ændrede udgave af sit berømte *Essay on the principle of population*, havde han bl.a. indarbejdet en drøftelse af befolkningsforholdene i Norge. Materialet hertil var tilvejebragt under en rejse til Skandinavien 1799, om hvis forløb man hidtil kun indirekte har vidst besked gennem en senere udgivet rejsebeskrivelse af en af hans rejsesfæller, E. D. Clarke. I 1961–62 kom det imidlertid for dagen, at Malthus' rejsedagbøger fra rejsen i Danmark og Norge og forskellige andre egenhændige optegnelser opbevarede hos en fjern slægtning, der beredvilligt stillede disse værdifulde og hidtil upåagtede kilder til rådighed for udgivelse. Foruden hovedstykket, den skandinaviske rejsejournal (udg. s. 24–219), bestod papirerne af nogle notater fra en rejse i Nordengland 1810 (s. 220–25), en dagbog fra en rejse til kontinentet 1825 (s. 226–52) samt en dagbog over en ferietur til Skotland 1826 med tilhørende regnskaber (s. 253–72). Til udgaven har Mrs. Patricia James føjet biografiske oplysninger, omhyggelige indledninger til de enkelte stykker, noter og appendices, hvoraf det interessanteste er det, hvori Malthus' kapitel om Norge sidestilles med forlægget: afsnit i rejsejournalen, hvor han har noteret erhvervet viden om norske befolkningsforhold.

Som man kunne vente er Malthus på sin skandinaviske rejse meget optaget af de rådende sociale og økonomiske tilstande. Han forhører sig om ernæringsmuligheder, hygiejne, kostvaner, arbejds lønninger, priser, landbrugets økonomi og rentabilitet, ægteskabs- og børnehypighed m.v. m.v. og refererer ofte til den opdagelse som turen bl.a. bragte ham, at landbefolkningen i Norge på grund af militærtjenesten sent blev i stand til at gifte sig, så at befolkningsudvik-

lingen derved forhaledes. Men dagbogen er ikke bare anlagt som studiebog, det mærkes på dens behagelige og afslappede stil, at Malthus også er en ferierejsende, der med samme oplagthed konverserer damer af det gode selskab, inspicerer fattighuset i Trondheim, beundrer landskabets skønhed, forhører sig om køernes mælkeydelse og med forudskikkede bestillinger søger at sikre sig en portion »Iorebar med Flødde«. Han er en kultiveret mand og har på forhånd rustet sig med Pontoppidans *Naturhistorie* (eng. udg.) og William Coxe's *Travels*; han besøger museer og biblioteker (noterer sig s. 60 tilstedeværelsen af tyske og franske udgaver af Tom Paine's *Rights of Man* i de københavnske biblioteker) og føler sig et sted slået af ligheden mellem en stovt nordmand og en af Ossians helte. Han besidder humor, har situationsfornemmelse og er ingen dårlig iagttager af mennesker. Ubetalelig er skildringen af statistikerens professor Frederik Thaarup, forfatter til et værk som han havde købt i København og senere citerer i anden udgaven af sit *Essay*. Han opsøgte ham i Kongsvinger for at stille nogle spørgsmål om befolkningsstatistikken, hvorover Thaarup mildt sagt følte sig trængt – »he was so much alarmed and seemed to feel so awkward that we were rather in pain for him . . . The impression with which we left the professor was, that he was a very good sort of man, but did not quite answer our expectations as a professor« (s. 208–10). Som sikkert den eneste rejsende i historien ytrer han glæde over at opdage, at han har betalt optrækkerpriser (s. 95 f.). Når det almindelige prisniveau lå på indtil en fjerdedel af det der åbenbart gjaldt for udlændinge, forstod han bedre hvordan den norske fattigbefolkning klarede livets opretholdelse!

Malthus' rejsejournaler er et heldigt fund. De kaster nyt lys over baggrunden for hans forfatterskab, og hans interviews med høje og lave er for skandinaviske historikere en interessant supplerende kilde til kundskaben om forhold og opinionen inden for det dansk-norske monarki o. 1800. Ikke mindst fortæller dagbøgerne om en åben og nobel personlighed, udmærket værd at stifte bekendtskab med.

HARALD ILSØE

FÉLIX PONTEIL: *Les Institutions de la France de 1814 à 1870. Histoire des Institutions*. Paris, Presses Universitaires de France, 1966. viii + 489 s. 32 F.

Medens Frankrig i årene mellem Napoleon I's fald og Pariserkommunen på det politiske område ikke opnåede politisk stabilitet, men i rask rækkefølge gennemlevede en pseudoabsolutistisk restauration, et plutokratisk monarki, en egalitær republik, et diktatorisk og plebiscitært kejserdømme og tilløbet til et halvt socialistisk, halvt radikalt rådsstyre, var der på det institutionelle område tale om en forbløffende kontinuitet. Det første kejserdømmes centraliserede administration blev i næsten uændret skikkelse overtaget af de følgende regimer, og Napoleons Conseil d'État var for nyttigt til, at bourboner og orléansere kunne bekvemme sig til at give afkald på det, selv om først Napoleon III gengav det dets tidligere nøglestilling i administrationen. Mere bevægelighed var der i de religiøse og undervisningsmæssige institutioners forhold, hvis fluktuationer forløb ret parallelt med den politiske udvikling, fra bourbonernes formæling mel-